

POLOŽAJ BOSANSKIH JEVREJA POD TURSKOM VLADAVINOM

Položaj neislamskog elementa u islamskim državama reguliše naredba prvog organizatora arapske države, halifa Omera. Po ovoj naredbi koja sadržava 24 tačke, hrišćani i Jevreji ne smiju zidati ni popravljati bogomolje, oni se moraju od muslimana razlikovati po nošnji, prema muslimanima se moraju ponizno ponašati, pri prolazu muslimana ustajati i njima mesta ustupati, ne smiju nositi sablju ili druga oružja, ne smiju jahati konja, svoje vjerske obrede moraju vršiti tiho i skrovito, ne smiju imati roblje itd., itd.¹ — Međutim tokom vremena u Otomanskom carstvu strogost ove naredbe postepeno je ublažavana i sve se više i više ostupalo od nje. I sama Centralna vlast u Carigradu nije se strogo držala njenih odredaba te je, u cilju da stanje nemuslimana učini snošljivijim, mnogobrojnim nemuslimanima i njihovim korporacijama a naročito opštinama, davala koncesije koje diametralno ostupaju od osnovne Omerove naredbe ili su čak stajale i u suprotnosti prema istoj, kako će se to vidjeti iz niže navedenih primjera,

I položaj Jevreja u Bosni određen je pomenutom naredbom, tako da se njihov položaj nije mnogo razlikovao od pravnog položaja drugih nemuslimana u Turskom carstvu, a ponaosob u Bosni. I Jevreji su kao i ostala raja, plaćali harač² i davali komoru za gradnju i održavanje javnih cesta i utovara, a za vrijeme rata za prenos

¹) Dr. Josif von Hammer: Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatverwaltung Wien 1815.

²) Harač je lični porez koji su plaćali samo inovjerci. Svaki muškarac počevši od svoje devete godine morao je plaćati harač. Visina harača nije uvijek bila ista. Ona se je mijenjala već prema unutarnoj vrijednosti državnog novca ili prema ukazanim fiskalnim potrebama države. Prema carskim fermanima o haraču iz god. 1762 ovaj porez je bio razdijeljen u tri razreda: bolji, srednji i niži. Visina prva dva razreda nije određena, a za treći — niži razred ustanovljena je visina od 2¹/₄ groša. Prigodom velike porezne reforme u Turskoj (avgusta 1856 god.) ukinut je taj porez, a na njegovo mjesto uveden novi porez „bedelija“, — „bedelat, askerije“ koji su plaćali samo inovjerci. To je zapravo bio otkup za nemuslimane što nisu morali služiti u vojsci.

džebhane (municije) i sl.; i oni su se morali brinuti za prenoćište, saobraćajna sredstva i hranu za zemaljskog vezira na prolazu; oni nisu smjeli nositi sablju ni drugog oružja, ni jahati po gradu; nisu bili primani kao svjedoci pred šerijatske sudove; i oni su se morali odijevati tako da bi se razlikovali po nošnji od svojih sugrađana muslimana.

Međutim tokom vremena postignuto je ublaženje ovih i drugih ograničenja bilo pomoću veza koje su imali bosanski Jevreji kod svojih sunarodnjaka u Carigradu, a ovi utičući na Visoku portu, ili davanjem poklona, bakšiša utjecajnoj gospodi u Sarajevu. Tako, Jevreji su plaćali najnižu tj. treću klasu harača. Opština, koja je za svoje siromašne članove iz svoje blagajne plaćala — ubirala od imućnih vjernika taj porez i predavala ga vlasti. Od kulučenja pri gradnji i održavanju cesta Jevreji su se mogli otkupiti. To se vidi iz opštinskog pinkesa³⁾ u kojem je opština bilježila svoje izdatke a među kojima se nalaze i izdaci za otkup kulučenja sarajevskih Jevreja. Tako, među ostalim, u računima

iz godine 1730 stoji: „720 pula⁴⁾ muteselimu⁵⁾ da ne radimo subotom;
 „ „ 1731 „ „420 „ „ da ne radimo subotom
 „ „ 1735 „ „1564 pule buljukbaši“) za otkup od gradnje
 tvrđave;
 „ „ 1739 „ 6594 pule nosačima za prenos cigle;
 „ „1742-1743 „ „7200 „ dali smo okružnom pretstojniku da ne
 radimo kod gradnje
 čuprije preko Željez-
 nice-rijeke“ itd.

³⁾ Pinkes ili pinakes, kako ga je Dr. Moric Levi nazvao u svojoj knjizi, je knjiga bilježaka Sefardske opštine u Sarajevu o godišnjim primicima i izdacima; pored toga u tu knjigu su se unašali i propisi o upravi opštine (statuti opštinski), spisak oporezovnika i opštinskih pretstojnika, zatim utanačenja o namještenjima rabina, kantora i drugih opštinskih službenika i sl. Pisan je jevrejskim kurzivom, djelomično na hebrejskom a djelomično na španjolskom jeziku.

Pinkes, koji počinje sa godinom 5480 (1720) a završava sa god. 1888 čuvao se u arhivi sefardske opštine sve do godine 1941. Za vrijeme rata, u jesen 1941 god. došlo je u prostorije sefardske opštine jedno lice u njemačkoj oficirskoj uniformi i izričito zatražilo da mu se izruči „pinkes“, što su prestrašeni namještenici i učinili. Kasnije se uspostavilo da je to bio jedan njemački profesor sa univerziteta u Jeni ili Lajpcigu. Nakon oslobođenja preduzete su mjere izravno kao i preko organa naših vlasti da se ovaj pinkes pronade i vrati natrag, ali do danas bez uspjeha. Tako je nestao ovaj istoriski dokumenat, vrlo važan za proučavanje istorije bosanskih Jevreja, koji je kao takav mnogo poslužio Dr. Moricu Leviu za sastav njegove knjige: „Die Sefardim in Bosnien“, Sarajevo 1911 god., štamparija Daniel A. Kajon. U ovoj knjizi se nalaze neki faksimili pojedinih stranica pinkesa kao i kratki prevodi. Iz ove knjige smo i mi crpili podatke za ovu raspravu.

⁴⁾ 240 pula = 1 groš, 1 groš = 40 para. O novcu i novčanom kursu u turskom carstvu vidi Dr. Josef von Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches. Handschriften und Archiven 1-IX. Pest 1827—1835.

⁵⁾ okružni načelnik

⁶⁾ Zapovjednik jedne vojne jedinice.

I kod nošenja odjeće, koja se prema fermanu sultana Murata IV iz godine 1579 morala razlikovati od turske odjeće Jevreji su postigli da vlasti nisu strogo provdale ovu zabranu, pa se vremenom nošnja bosanskih Jevreja razlikovala od turske samo po boji. I rabini — iako je to Jevrejima po pomenutom fermanu bilo zabranjeno — počeli su nositi turban kao znak rabinskog dostojanstva, a taj se je turban razlikovao od turskog samo po tome što je bio od obojenog (osim zelenog) platna i po obliku nizak.

Sve u svemu, položaj Jevreja u Bosni postao je vremenom sve podnošljiviji.

Njihov položaj ustanovljen pomenutim ograničenjem bio je vremenski manje ili više zavisao od naklonosti i raspoloženja bosanskih valija i drugih državnih funkcionera. Uopšte može se kazati da većina bosanskih vezira nije bila nenaklonjena Jevrejima, jer, koliko je do danas poznato, spominju se samo dva zemaljska vezira i to: Ruždipaša i Vedžihpaša koji su vršili otimačine i nasilja nad bosanskim Jevrejima, pa i nad ostalim bosanskim pučanstvom.

Mehmed Ruždipaša⁷⁾ bio je poznati ugnjetavač bosanskog pučanstva. Pod izgovorom da su Jevreji krivi za pogibiju lažnog derviša Ahmeta, poturčenog Jevrejina Moše Havija, uhapsi tadanjeg hahambašu (glavnog rabina) Mošu Danona i desetoricu najuglednijih sarajevskih Jevreja i zaprijeti im da će ih smaknuti ukoliko mu se u roku od dva dana ne isplati 500 kesa groša.⁸⁾ U zoru dana 4 marhešvana g. 5580 (1820) morali su biti pogubljeni, ali je njihovo smaknuće osujećeno fizičkom intervencijom njihovih sugrađana muslimana.⁹⁾

O nasilnom iznuđivanju novaca od Jevreja od strane bosanskog valije Vedžihpaše¹⁰⁾ doznajemo posredno iz opć. pinkesa, i to iz popisa uplaćenih svota ovom nasilniku. Naime, na tužbu sarajevskih muslimana protiv Vedžihpaše, Centralna vlast u Carigradu naredila je protiv njega istragu i tom prilikom zatraženo je i od jevrejske opštine, da podnese popis svih svota koje je prinudno isplatila ovom veziru. Ovaj popis je prilijepljen u opštinskom pinkesu, a iz njega vadimo samo neke stavke, primjera radi:

„37500 groša platili smo blagajni spomenutog paše radi klevete o silovanju jedne malodobne đevojke;

„10000 groša platili smo spomenutom veziru radi klevete da je Isak Penso izdao na jednom vašaru dvije hajrije¹¹⁾ manje težine;

⁷⁾ vezir bosanski god. 1819—1820. Lakom za novcem, činio je dosta zuluma bosanskom pučanstvu, zbog čega je svrgnut i otjeran u surgum (progonstvo).

⁸⁾ jedna kesa groša = 1.000 groša, a 500 kesa = 500.000 groša.

⁹⁾ sarajevski Jevreji i danas slave 4 marhešvan (u oktobru) kao dan oslobođenja gore spomenute desetorice Jevreja od smrti.

¹⁰⁾ Mehmed-Salih Vedžihpaša, bosanski vezir 1835—1840. Zbog njegovih zuluma narod je slao mnogobrojne tužbe protiv njega u Carigrad i konačno bude svrgnut sa svoga položaja 28-IX-1840.

¹¹⁾ turski novac

„7500 groša platili smo blagajni spomenutog paše radi klevete, da je Behar Atias zvan Hajdariko općio s jednom Turkinjom;

„1200 groša za izvanrednu komoru, koju je spomenuti vezir nametnuo kada je otputovao u Travnik“ itd., itd.

Istina, bilo je pokušaja diskriminacije Jevreja (ukoliko se uopšte može govoriti o diskriminaciji), ali svi ovakovi slučajevi — većinom globljenja i iznuđivanja novaca pod lažnim izgovorima — imaju se pripisati samo ličnoj lakomosti i gramzljivosti pojedinih upravnih viših i nižih funkcionera koji su zloupotrebljujući svoj položaj htjeli na laki način doći do novaca. Stoga ne bi trebalo zulume pojedinih nesavjesnih turskih činovnika uopštavati i smatrati ih sistemom turskih upravnih vlasti. Ukoliko bi na pritužbu Jevreja takav slučaj došao do znanja lokalne upravne vlasti ista bi intervenisala i na taj način suzbila pokušaj iznuđivanja novca, što dokazuje ovaj slučaj:

Jednom korumpiranom činovniku koji je bio nadležan da vodi brigu oko čistoće grada prohtjelo se da na laki način dođe do novca. On je protuzakonito odredio Jevreje da dadnu radnu snagu za čišćenje ahara (štale) i dvorišta oko sudske zgrade u pretpostavci da će Jevreji otkupom osloboditi se ovog neugodnog posla a on nagrabiti se novca. Međutim, Jevreji, svjesni svojih prava, digli su tužbu kod kadije, pred kojim su preko svojih džematbaša i to: Davida sina Avramova, Sade sina Mošina, Sade sina Avramova, Haima sina Ezre i drugih izjavili, da Jevrejima nije nikada bila nametnuta ovakva i slična obaveza i tražili su, da se izda sudska presuda, kojom se utvrđuje da Jevreji ne moraju vršiti ovakve radnje. Pošto je i saslušanjem svedoka utvrđeno da su njihovi navodi tačni, to je kadija izdao hudžet (presudu) od 27 rab. 1249 (24-VIII-1833), kojim se ustanovljuje da Jevreji ne moraju vršiti nametnute im radnje.¹²⁾

Naročito je Centralna uprava u Carigradu nastojala da suzbije ovakve nepravde i ovako nasilje nad stanovništvom, što svjedoče mnogi primjeri svrgavanja bosanskih vezira zbog njihovih zuluma (Ruždipaša, Vedžihpaša i drugi). Mnogi fermani¹³⁾ i berati¹⁴⁾ što ih je izdala centralna vlast korporacijama (opštinama) i pojedincima dokaz su njene dobre volje da zaštićuje svoje nemuslimanske podanike.

Da spomenemo samo velikog vezira Siavušpašu starijeg¹⁵⁾ koji

¹²⁾ Vidi sidžil br. 73 strana 119 u biblioteci Gazi Husrefbegove džamije u Sarajevu.

¹³⁾ carska zapovijed

¹⁴⁾ carski dekret (većinom za postavljanje).

¹⁵⁾ Dr. Josef von Hammer: Die Geschichte des osman. Reiches. Siavupaša je rodom Mađar ili Hrvat. Radi hrabrosti i vanrednih razloga bio je imenovan janičarskim agom, zatim rumelijskim beglerbegom (guverner pokrajine) i konačno godine 1851 postigne najveću čast u otomanskom carstvu: postade velikim vezinom. Godine 1581 došao je kao rumelijski beglerbeg u Sarajevo

je godine 1581 sagradio u Sarajevu jevrejsku četvrt, veliki han zvan „Čifuthana“ i dodijelio ga Jevrejima za stanovanje, te protivno propisima Omerove naredbe dozvolio im da sagrade sinagogu. O tome postoji bilješka u sidžilu¹⁶⁾ iz kojeg citiramo jedan pasus da bi se vidjelo kolika je bila naklonost viših državnih krugova prema Jevrejima. Ovaj stav glasi: „Gore navedeni Siavuš-paša u svrhu da i muslimanskoj molbi izađe u susret a i Jehudijama da srca ne razbije (podvukao pisac) nakon zrelog promišljanja i dogovaranja maksus je napravio jedan veliki han za Jehudije, kojeg je evladijet vakufom uvakufio¹⁷⁾ i stanovnicima dozvolio i privolio da naprave sinagogu“. Siavuš paša dobro je uočio da će, s obzirom na poznati konzervativizam muslimanskog pučanstva, koje je uvijek sa nepovjerenjem primalo novotarije pa tako i nove došljake Jevreje kao tuđi elemenat, trebati dulje vremena da se stvori takova atmosfera u kojoj bi Jevreji mogli živjeti u miru i slozi sa svojim sugrađanima muslimanima. Zbog toga je on, da izbjegne eventualne nesuglasice i trzavice koje bi mogle nastati između muslimanskog pučanstva i Jevreja naročito u početku njihovog naseljavanja, „nakon zrelog promišljanja“ i „dogovaranja“ odlučio da o svom trošku podigne za Jevreje posebno obitavalište. To je bila samo jedna prolazna mjera predostrožnosti, dok muslimansko pučanstvo dobro upozna svoje nove sugrađane Jevreje i dok ovi steknu njihovo povjerenje. Stoga se ova mjera ne može shvatiti kao težnja da se diskriminiraju Jevreji, što se vidi po tome što je Siavušpaša, vjerovatno u dogovoru s Jevrejima, odredio mjesto za njihovo stanovanje tik do same čaršije (gdje su Jevreji imali svoje dućane i zanatske radnje) a sinagogu u neposrednoj blizini glavne džamije, Gazi Husrefbegove džamije! Osim toga, zajedničko stanovanje u hanu nije bilo prinudno. Jevreji su mogli slobodno da stanuju po mahalama u iznajmljenim zgradama i da sami grade kuće za stanovanje. Većinom su stanovali u blizini hana u ulicama Ferhadiji, Čemaluši i Logavini.

Jevreji u Bosni kao i u čitavom turskom carstvu imali su svoju vjersko-prosvjetnu autonomiju. Iz bilježaka u opštinskom pinkesu kao i iz opštinskih statuta koje su potpuno samostalno, bez odobrenja državnih vlasti, donosila pretstojništva opština i unašala u pinkes, može se utvrditi da obim vjersko-prosvjetne autonomije nije bio malen. Opština je sama određivala i pobirala opštinski prirez; vjerska škola Talmud-tora bila je posve samostalna i nije bila pod nadzorom državnih vlasti; nastavni plan za Talmud-toru

da inspicira bosanski vilajet. Tu su ga odličnici i prvaci memleketa (pokrajine) zamolili, da odvoji doseljene Jehudije (jer mnogo galame i ne znaju baratati sa vatrom, uslijed čega nastaju često požari) i da im dodijeli posebnu četvrt.

¹⁶⁾ sidžil (sudski protokol) br. 4 strana 85 iz god. 989 po hedžri odnosno godine 1581 — u biblioteci Gazi Husrefbegove džamije u Sarajevu.

¹⁷⁾ fideikomis — zavještaj od čijeg prihoda jedan dio ide u dobrotvorne svrhe, a ostatak potomstvu zavještača.

sastavljala je opština bez ingerencije državnih vlasti. Opština je imala i jurisdikciju nad svojim članovima. Unutar opštine bio je ustrojen jevrejski sud „Bet-din“ koji je članovima Opštine sudio po mojsijevskim zakonima u svim građanskim sporovima, a ponekad i u krivičnim stvarima. Turske vlasti se nisu miješale u stvari Jevrejske opštine ni u odnosu članova prema Opštini. Šta više, kad bi koji Jevrejin pokušao da svoj spor sa drugim Jevrejinom iznese pred kadiju, ovaj bi to odbio i uputio bi ga na jevrejski sud, „Bet-din“. „Ali i sama Opština odnosno rabini brinuli bi se da kod Jevreja pribave autoritet mojsijevskim civilnim zakonima, pa bi jevrejske stranke koje bi se obraćale kadiji javno u hramu ukorili a katkada bi ih kratko vrijeme isključili iz hrama.“

Presude „Bet-dina“ postale bi pravosnažne i pravomoćne a da nisu trebale da budu konačno potvrđene po višem turskom forumu. Za izvršenje pravomoćnih presuda ukoliko ih sama Opština ne bi mogla izvršiti) obraćala bi se Opština državnoj vlasti, koja bi uz naplatu takse provela izvršenje presude. To je bilo najviše u slučajevima krivičnih presuda, kojima su izricane tjelesne kazne falake¹⁹⁾ — što dokazuju mnoge zavedene svote u pinkesu, koje su isplaćene turskoj vlasti kao takse „za falake jednog Jevrejina“.

Civilno-pravni položaj Jevreja kao i drugih inovjereca nije bio regulisan zakonom već je ustanovljen po tradiciji i starom običaju. Sve do reforme sultana Abdul Medžida²⁰⁾ godine 1839 odnosno god. 1856 inovjerci su bili samo tolerisani kao vjerska zajednica (religio tolerata). Međutim carskim beratom (dekret) iz godine 1840 o imenovanju i potvrdi Moše Perera za sarajevskog hahambašu,²¹⁾ potvrđuju se Jevrejima građanska prava, koja su do tada bila samo tolerisana. U ovom beratu se, među ostalim, Jevrejima dozvoljava: „da mogu u svakom mjestu Bosne podignuti svoje bogomolje; dozvoljava se otvaranje škola; dozvoljava se Jevrejima, da smiju djecu slobodno podučavati u vjeronauci i ostalim predmetima²²⁾; zabranjuje se, da ma ko smeta Jevrejima u uživanju ritualnih jela i pića („kašer“). Svako smetanje se ima kazniti; Hahambaša je jedini nadležan za rješavanje bračnih sporova, da izriče kaznu radi prekršaja vjerskih propisa.²³⁾

¹⁹⁾ Šibanje po tabanima.

²⁰⁾ Sultan Abdul Medžid uveo je velike reforme (Tanzimet) i izdao zakone koji se nalaze u Hati-Šerifu od Gulhame kojim se izjednačuju inovjerci sa muslimanima, a u Hatti-Humajumu priznaje im ova prava: 1) sigurnost života, časti i imetka, 2) civilno-pravnu jednakost, 3) pristup civilnoj i vojnoj službi, 4) slobodu vjerskog ispovijedanja i javne nastave, 5) jednakost poreza, 6) jednakost svjedočanstva pred sudom, 7) zastupstvo u pokrajinskim, opštinskim i sudskim savjetujućim tijelima.

²¹⁾ glavni rabin

²²⁾ podrazumijeva se opšta javna nastava (prosvjetna autonomija)

²³⁾ Izraz „vjerskih propisa“ ne treba shvatiti u uskom vjerskom smislu to jest samo njihov vjerski život, pošto su ti propisi regulisali i ostale društvene odnose unutar jevrejske zajednice kao na pr.: bračne, porodične i izvjesne ekonomske i građansko-pravne odnose (davanje zajma, određivanje i ubiranje kamatne stope, najamni odnosi itd.).

Kod pobiranja vjerskog poreza vlasti imadu pruižiti pomoć opštini odnosno hahambaši; Jevrejima se dozvoljava da mogu slobodno jašiti konja i mazge, niko ih ne smije smetati u kućnom miru.“

Važnost ovog berata je i u tome što potvrđuje neka građanska prava Jevrejima prije nego li je donešen Tanzimat-hajrija, veliki reformni akt Abdul Medžida iz god. 1856, kojim se općenito izjednačuju inovjerci sa muslimanima.

Sve do reforme sultana Abdul Medžida nije bilo inovjercima mjesta u državnoj službi. Tek zakonom „Hathi-Humajinom“ iz god. 1856 izričito je inovjercima priznato pravo pristupa u vojnu i civilnu službu. No, ima slučajeva da su Jevreji i prije toga vremena zauzimali činovničke položaje u državnoj administraciji, većinom u finansijskoj službi. Iz jednog tefera o prihodima i rashodima poreske blagajne banjalučkog mutesarifluka (okružje) iz godine 1851/1852²⁴⁾ vidimo da je sanduk-emin (povjerenik blagajne) bio Jevrej, koji je čak vodio blagajnu na španjolskom jeziku. Ovaj tefer je napisan jevrejskim kurzivnim pismom, na španjolskom jeziku. Jedino su cifre pojedinih stavaka napisane turskim brojevima, kako se vidi iz faksimila jedne stranice službenog tefera. Na dva mjesta u tom teferu nalaze se potpis kontrole na turskom jeziku i pečat kojim se potvrđuje ispravnost obračuna.

Prema tvrđenju Dr. Morica Levija²⁵⁾ bilo je u turskoj državnoj službi u Bosni više takovih jevrejskih blagajnika i đumrukčija²⁶⁾ koji nisu znali pisati turski i koji su isto tako pravili sebi bilješke na španjolskom jeziku.

Iz ovoga se najbolje vidi koliko su turske vlasti imale povjerenja u svoje službenike Jevreje! Možda je to i jedan od razloga da su turske vlasti vrlo rado primale Jevreje kao činovnike, jer je njihov broj u državnoj službi bio srazmjerno velik. Tako Martin Đurđević koji je služio pod turskom upravom tvrdi da su resumatski (carinski) činovnici većinom bili Jevreji.²⁷⁾

Prema podacima koje je sakupio bivši sekretar jevrejske sefardske opštine u Sarajevu, Dr. Isidor Izrael²⁸⁾ spominje se kao sanduk emin (povjerenik blagajne) Jako Levi zvan Čelebi, koji je došao u Sarajevo sa velikim seraskerom²⁹⁾ Osmanpašom oko god. 1850 kao njegov blagajnik. Tu u Sarajevu se oženi i pređe u stalnu državnu službu kao sanduk emin.

Sanduk emini bili su: u Tuzli: Ješua Salom, Jakob Kohen zvan Toska, u Mostaru: Todoros Levi, Salamon Atlas, u Travniku: Ra-

²⁴⁾ Ovaj službeni tefer nalazi se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu

²⁵⁾ „Osmanut“ mjesečnik jevrejske kulture. Zagreb, broj 3—4 iz godine 1940. „Jevrejski rukopisi u sarajevskom muzeju“.

²⁶⁾ carinici

²⁷⁾ Martin Đurđević: Memoari sa Balkana 1858—1878. Sarajevo 1910 god.

²⁸⁾ Jevrejski glas Sarajevo 1935: „Jevrejski činovnici za osmanlijsko doba“.

²⁹⁾ glavni komandant vojske u jednoj turskoj pokrajini

fael Salom, u Rogatici: Isak Samokovlija, u Banja Luci: Merkado Baruh, David Josef Salom, David Jakov Baruh, u Sarajevu: Moise Atias zvan Zeki efendija, a Javer efendija Baruh je bio bašcatip (generalni sekretar) i neko vrijeme direktor Vilajetske štamparije u Sarajevu.

Kao dumrukčije služili su: Salamon Baruh, Šimon Baruh (Nazli ef).

Stranica iz teftera banjalučkog mutesarifluka

Haim Avram Levi zvani Menduz efendija bio je u rangu računskog savjetnika, a Haim Levi Čelebi u rangu računskog oficijala.

U gruntovnici bilo je također činovnika Jevreja i to: Avram Atias zvan Mačon u Sarajevu.

Kod telegrafa bili su namješteni Josef Pardo (Čuču de tija Bulka) i Bukus Alkalaj.

U Banja Luci je bio komandant policijske straže Salamon Bahar zvan Moni.

Dr. Isak Salom, jedini školovani ljekar onog doba u Sarajevu poznat kao Isak efendija, bio je od Tahirpaše, bosanskog valije ime-

novan za vojnog ljekara. Njegov sin David Salom nazvan Živer efendija bio je musaledžija, kasnije mutesarif (okružni načelnik) u Jerusalimu i konačno valija (guverner pokrajine) u Damasku.

Zadik Danon bio je turski konzul u Trstu.

Kada je turska vlada u drugoj polovini XIX vijeka počela da uvodi razne reforme te u Bosni formirala razna vijeća kao: zemaljsko upravno vijeće, (medžlis-idarei vilajet), okružna vijeća (medžlisi-idarei liva) i gradska vijeća (medžlisi idarei-Beledije) u kojima su uzimali učešća svi građani bez razlike vjere po svojim zastupnicima, — bili su i Jevreji, bez obzira na njihov mali broj, pozivani u ta vijeća. Tako, u Zemaljskom upravnom vijeću bio je prvi jevrejski vijećnik poznati ljekar Dr. Isak Salom, a u sarajevskoj belediji hodža Finci (rav Josef Finci); kasnije bio je sin Dra. Isaka Saloma — Salamon ef. Salom Isaković koji je kroz zadnjih 20 godina prije okupacije bio vijećnik ispred Jevreja u svim vijećima.

Kada je koncem godine 1876 sultan Abdul Hamid II dao Turskoj ustav i uveo parlamentarnu vladavinu, budu, izabrana i dva Jevreja kao poslanici Bosne za parlamenat u Carigradu. To su bili Javer efendija Baruh i Salamon efendija Salom Isaković.³⁰⁾

Godine 1878, po zaključku „Narodnog konventa“ u Sarajevu kojemu je bio na čelu Hadži Lojo, bila je poslata jedna deputacija od šest najuglednijih sarajevskih građana komandantu austro-ugarske vojske, generalu Filipoviću, da protestuje protiv daljnjeg prodiranja austro-ugarske vojske u Bosnu. U toj deputaciji bio je također i Salamon ef. Salom.³¹⁾

Jevreji su se većinom bavili trgovinom i zanatom. U vršenju njihovih zvanja nisu im činili nikakve smetnje ni turske vlasti ni njihovi sugrađani muslimani. Jevrejske zanatlije su jednako bili članovi esnafa kao i muslimani, a u trgovini uživali su glas solidnih i veštih trgovaca. Topal Šerif Osmanpaša³²⁾ vezir bosanski, poslao je četiri mladića u veća trgovačka mjesta u inostranstvo, da bi se osposobili za vođenje vanjske trgovine (import-export). Od ovih mladića dva su bili muslimani, a dva Jevreji. Jevrejski hećimi (narodni ljekari) i atari (narodni apotekari) uživali su veliko povjerenje naroda. Turska vlast je neke hećime radi njihove sposobnosti imeovala za „hećimbaše“ (nadjekare).

Već iz dosadašnjeg izlaganja možemo zaključiti da je odnos muslimanskog pučanstva prema Jevrejima bio u granicama snošljivosti i naklonosti. Trebalo je da prođe izvjesno vrijeme da bi muslimanski svijet upoznao svoje nove sugrađane sa njemu tuđim osobinama i navikama, tuđom kulturom i civilizacijom. A Jevreji, opet, prilagođavajući se novom ambijentu poprimajući običaje i način ži-

³⁰⁾ Vladislav Skarić: Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije. Sarajevo 1937. godine.

³¹⁾ Dr. Josef Kötchet: Aus Bosnien letzter Türkenzeit

³²⁾ Topal Šerif Osmanpaša bio je vezir Bosne od god. 1860 do 1869. Poznat kao pravedan, mudar i izvrstan upravljač. Proveo je mnoge reforme.

vota okoline nastojali su da postepeno zadobiju povjerenje domaćeg elementa. Taj proces nije trajao dugo. Jevreji tokom vremena postadoše dobri sugrađani muslimana, a prema državi lojalni podanici. I dok su Jevreji u ostalom dijelu „civilizovane“ Evrope preživljavali teške dane poniženja i progona, dotle su Jevreji pod turskom vladavinom živjeli slobodno, bez straha, u miru i slozi sa svojim sugrađanima, razumije se prema datim uslovima. Iz ovog čitavog perioda od nekoliko stoljeća ne spominje se nikakav slučaj masovnog proganjanja Jevreja od strane njihovih sugrađana muslimana. Nema slučaja objede radi ritualnog umorstva ni slučaja nasilne konverzije. Naprotiv ima dosta primjera međusobnih prisnih društvenih i privrednih veza, o kojima se i danas još priča. Dešavalo se da su neki muslimani u ophođenju sa Jevrejima naučili i govoriti španjolski. Trgovačka korespodencija između jevrejskih i muslimanskih trgovaca bila je redovno na španjolskom jeziku. U ostavštini poznatih sarajevskih veletrgovaca Hašimage Glođo i Muhameda Kumašina³³⁾ naišao sam na takovu trgovačku korespodenciju na španjolskom jeziku. Prema jevrejskim trgovcima muslimani su imali veliko povjerenje. U svom izvještaju „Memoire pour la Bosnie“ francuski kapetan Jean Lecherc de Montpijé, koji je godine 1806 proputovao Bosnom ističe da muslimani povjeravaju svoje kapitale Jevrejima.³⁴⁾

Imajući sve to u vidu neće nas mnogo začuditi da su muslimani grada Sarajeva listom ustali protiv nasilnog akta bosanskog vezira i silom spriječili pogibiju desetorice sarajevskih Jevreja. Ovaj slučaj smo gore spomenuli, ali zaslužuje da se o njemu ovde podrobnije progovori³⁵⁾. Kada je zloglasni valija bosanski Ruždipaša godine 1820 bacio u tamnicu deset najuglednijih Jevreja sa rav Danonom na čelu pod prijetnjom, da će ih u roku od dva dana pogubiti ako mu Jevreji u tom roku ne polože ogromnu svotu od 500 kesa groša, a pošto nisu mogli skupiti tako ogromnu svotu obratili su se na svoje sugrađane muslimane da im pomognu. Muslimani pak saosjećajući s njima u njihovoj golemoj nesreći obećaše da će pod svaku cijenu osloboditi uhapšeničke. Kad nije uspela verbalna intervencija kod Ruždipaše sarajevski muslimani odlučiše da ih silom oslobode tamnice. U zoru istog dana kada su uhapšenički trebali biti pogubljeni, oko tri hiljade muslimana opkoliše Ruždipašu u njegovom konaku, uđu u konak, provale vrata zindana (hapsane)

³³⁾ U ostavštini Hašimage Glođo našao sam 19 pisama pisanih na španjolskom jeziku, hebrejskim kurzivom, koja mu je tokom godine slao špediter Selomo Levi Merkadjić iz Metkovića. U njima mu je javljao o carinjenju i otpremi kave, šećera i druge robe po kiridžiji. Isto i pismo pisano na španjolskom jeziku nađeno kod nasljednika Muhameda Kumašina odnosi se na trgovanje sa jevrejskim trgovcima iz Adrianopola.

³⁴⁾ Vjekoslav Jelavić: „Francuska izvješća o Bosni“, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo 1906 godine.

³⁵⁾ Dr. Moric Levi: Rav Danon i Ruždipaša. Godišnjak društva „La Benevolencije“ Sarajevo i „Potpore“, Beograd, 1933 godine.

i oslobode Jevreje. Valija Ruždipaša jedva je iznio živu glavu. No, muslimani se nisu time zadovoljili. Oni sastaviše dugu i opširnu pretstavku (mahzar) sa 249 potpisa i pečata najuglednijih sarajevskih muslimana i poslaše sultanu u Carigrad. Prvi je potpisao ovu ispravu poznati sarajevski prvak Mehmed Fadilpaša a za njim su potpisali 15 kadija (sudija), 1 muftija (vjerski poglavica), 5 muderisa (profesori na višoj školi — medresi), 2 derziama (koji drže svoja predavanja javno u džamiji), 3 vajiza (propovjednici na narodnom jeziku u džamiji), 28 hatiba (sveštenici koji u petak kazuju glavnu molitvu — hutbu u džamiji), 4 mualima sibirjana (učitelji djece), 1 muteselim (namjesnik valije), 13 mutesarifa i zaina (viši činovnici i posjednici velikog reda), 2 mustafhezana (nadzornici tvrđave), 17 derviša (članovi derviškog reda slično kaluderima), 52 trgovca i ko- načno potpisi vojnih lica (časnici i starješine vojske).

U predstavci se iznosi cio slučaj nasilnog iznuđivanja novca od Jevreja od strane Ruždipaše. „On je — veli se u predstavci — na dva dana prije polaska u svoje sjedište bez tužitelja strpao u zindan Jevreje. Pošto nije bilo mogućnosti da se dade tražena globa i kako nije bilo nikakva mjesta optužbi niti je bio po srijedi kakav prestupak ili prekršaj on je tu kaznu udesio samo zato da napuni svoju haznu (blagajnu). Mučio je hapšenike na razne načine, po, lijevao ih je vrelom vodom i najzad počeo je s mučenjima kakva se ne pamte i kakva čovjek ne može da podnese. Četiri-pet puta sa hiljadu poniženja moljen je da mu se dadne pet hiljada groša ali to nije ništa koristilo. Nije se nikako smilovao nego se je sav založio za to, da uzme ove globe koje se nisu mogle platiti“.³⁶⁾

Ruždipaša je svrgnut sa valijske stolice i pod eskortom kao sužanj odveden u Carigrad.

Ovom događaju, koji pretstavlja rijedak primjer čovječnosti i plemenitosti muslimanskog mileta prema svojim sugrađanima Jevrejima, držimo da nije potreban daljnji komentar.

Ne manje je bila sklona Jevrejima i turska štampa, koja je u neku ruku izražavalo javno mnijenje. U prilog ovog iznijećemo samo jedan primjer:

U Sarajevu je izlazio službeni list „Saraj Bosna“³⁷⁾ kao tjednik. List je često registrovao vijesti iz inostranstva a koje su se odnosile

³⁶⁾ Jedan original ovoga mahzara nalazio se u ostavštini Zeki efendije Rafajlovića, koji je ovaj događaj literarno obradio i napisao „sarajevsku megilu“ koja se je svake godine na dan 4 maheršvane čitala. Ova „sarajevska megila“ u rukopisu je sačuvana. Po tvrđenju pomenutog Zeki efendije koji je kao bivši turski činovnik bio neko vrijeme iza okupacije Bosne određen da sredi materijal turskog arhiva u Sarajevu, gde je taj rukopis i našao — važne pretstavke su se obično sastavljale i pisale u dva primjerka kako ne bi kasnije niko od potpisnika mogao poreći svoj potpis. Tako je i ovdje jedan original otposlao u Carigrad, a drugi je ostao u Sarajevu.

³⁷⁾ „Saraj-Bosna“ službeni list Vilajeta bosanskog štampao se na turskom i srpskom jeziku u vilajetskoj štampariji u Sarajevu.

na Jevreje i skoro uvijek sa povoljnim komentaram. Tako u svom 65 broju (Rebujel — aher 25 god. 1284) od 14 i 26 avgusta 1867 godine objelodanjuje jednu vijest o progonima Jevreja u Rumunjskoj, toj klasičnoj državi antisemitizma. Tu vijest donosimo u celosti onako kako je napisana:

„U prošlijem brojevima našega lista javili smo za nasilni odnošaj žiteljstva u Moldaviji (Karabogdanskoj) prema tamošnjim Evrejima.

Premda uvidamo, da je izlišno o tome progovoriti, opet to činimo, jer danas (5. julia) primismo točnije izvještaje iz Tulče o stanju Evreja u Moldaviji, mi za pravo nalazimo da to čitaocima saopštimo.

Moldavci zajedno s vlasti nijesu još ostavili svoju nenavist protiv Evreja, jer prije jedne nedelje dana podigoše se u Galcu, da izgnaju deset duša poljskijeh Evreja, što žive u tom kraju i odvezavši ih s nekoliko policaja na jedno usamljeno ostrvo dunavsko i tu ih ostaviše.

Tu su jedno dva dana probavili i vidješe ih od ove strane, gdje hoće da pomru od gladi, to pošlju jedan kaik s dvojicom stražara koji ih uzeše u kaik i dadoše im hljeba i jela koliko im je potrebovalo da se u život povrate i odvedu ih opet u galačku skelu.

No, policaji, tek što su ih vidjeli uzmu oružje i napadnu na njih. Evreji se uplaše i poskaču u Dunav te se od njih trojica utope.

Svak može da uvidi koliko su protivni čovječnosti milosrda takovi nasilni postupci Moldavaca i njihove vlasti.

Gdje se je čulo da se čovjek gladi mori iz uzroka što je Evrejin? Uzmimo slučaj da su ta deseterica Evreja bili zločinci, ali u svakom mjestu i u svakom gradu ima zakon za okrivljene i zločinstva, i vlada ima pravo kazniti ih po djelu njihovu, ukoliko to zakon određuje, a takav postupak koji će navući na se pažnju i mrzost svakoga, koji to vidi ili čuje neće primljen biti ni kod najdivljijih naroda na svijetu.“

Stav iznesen u gornjem napisu bez sumje odgovarao je kako javnom shvatanju muslimanskog žiteljstva tako i raspoloženju tadašnjih službenih krugova u Bosni.